

Irsai István, a modern magyar plakát és a héber betű mestere

ARCHÍVUM

Artmagazin 2014/4. 52-59 o.

Az első héber blokkbetű, a Zsidó Pantheon tervei, Bergen-Belsenről készült képeslapok és nemmellesleg a harmincas évek csodálatos kereskedelmi plakátjai – ezek mind Irsai István életművének részei. Kalandos sors és több szakaszra bomló művészpálya az övé. Kétszer kezdett karriert Budapesten és kétszer Tel-Avivban, életművét a nyelv és a kép, illetve a két kultúra szoros egysége teszi különlegessé.

Irsai István műtermében, az 1930-as években Budapesten. A fotó Or Ettlínger tulajdona

A kezdetek

Irsai eredetileg hegedűművésznek készült, de zenei pályáját megakadályozta az első világháborúban elszenvedett sebesülés (bár a húszas években a Léner-kvartettel turnézott Európa-szerte, később pedig Tel-Avivban még némafilmeket is kísért játékával). A háború után építésznek tanult a budapesti Műegyetemen, mellette rajzolt és festett többek között Nádler Róbertnél és Moiret Ödönnél. Családja nem volt vallásos, magyarul beszéltek (édesapja albertirsai kötődése miatt magyarosította a családnevet Schwarzról). A húszas évek elején üzemmérnök-helyettesként a Globus Nyomdában dolgozott, ahol a nyomdászat minden ágát megismerte és megtanult litografálni is. Az itt szerzett gyakorlati tudás és tapasztalat egész életében hasznosnak bizonyult: plakátjait a későbbiekben a legmagasabb színvonalon készítette, felügyelve a nyomtatást is. Különböző eljárásokkal kísérletezett: egy lemeztől több színt nyomtatott, falragaszmuráliákat (egész plakátfalakat), sőt óriásplakátokat készített.

1925-ben Palesztinába költözött, és színházi területen kezdett dolgozni. Az első izraeli színház (a HaKumkum – Az üst) egyik alapítójaként nemcsak mobildisznak, de plakátokat is tervezett a társulatnak. Aktív szerepet vállalt az Erec Izraelben alakuló zsidó kulturális életben és az ottani magyar közösségben egyaránt, ám 1929-ben családi okok miatt visszatért Magyarországra. Azt gondolhatnánk, hogy az egyre ellenségesebb, antiszemita közhangulatban nehezen boldogult az erős zsidó identitással rendelkező művész, Irsai azonban rövid időn belül az egyik legsikeresebb és legkeresettebb reklámgrafikus lett a fővárosban.

Irsai István: *Flora*, 1934 (OSZK, PKT, PKG:1934/140)

A modern magyar plakát nagymestere

Az 1925 után kibontakozó modernizmus a magyar plakátművészet egyik virágkora volt. Amnesztiát hirdettek mindazok számára, akik a Tanácsköztársaságban vállalt szerepük miatt hagyták el az országot. Kassák Lajos 1924-ben még Bécsből küldte haza a *Magyar Hírlap* plakátjának tervét, első ízben alkalmazva a képarművészetet a plakát műfajában, de hazatért Berény Róbert és Bortnyik Sándor is, magukkal hozva a Berlinben és Weimarban megismert modern szemléletet. A Bauhaus és a konstruktivizmus elveit a reklám területén kamatoztató modernizmus rövid időn belül az alkalmazott grafika fontos irányzatává vált. A reklámok megrendelőinek újdonság iránti szükséglete szerencsésen találkozott az új látásmóddal. 1925 és 1930 között Berény és Bortnyik modern kereskedelmi plakátjai új irányvonalat jelöltek ki, amelynek egyre több követője akadt. Mindketten elméleti írásokkal is hirdették az újfajta tervezési elveket, Bortnyik „Műhelyében”, a Bauhaus mintájára szervezett iskolájában pedig grafikusok új nemzedéke került a modernista tervezés hatása alá (köztük például a Vasarely néven ismertté vált Vásárhelyi Győző).

Amikor 1930-ban Irsai plakát- és reklámtervezésbe fogott, a modernizmus első hulláma már lecsengett, ő azonban képes volt megújítani ezt a formanyelvet. A „modern plakát” az „új művészet” (Bortnyik kifejezéseivel élve) nem korlátozódott az erős színekből, blokkbetűkből és geometrikus formákból építkező komponálásmódra. Ennél fontosabb volt a funkcionista szemlélet és egyfajta gazdaságosság: kevés elemmel pontosan kifejezni a hirdetés üzenetét. A korábbi, szecessziós plakátokra jellemző történetmesélés és a hangulati elem elmaradt. Olykor a tárgy szinte absztrakt képe elegendően hatásos képi jelként működött, például Bortnyik 1929-es Modiano-sorozatán. A Bauhaus stílusú, modern „sachlich” plakát nem egyezik meg a tízes években megjelent, úgynevezett „Sachplakat” irányzattal (amely nálunk Tuszkay Mártonra hatott leginkább), és ugyancsak nem keverendő össze a többek közt Otto Dix és George Grosz nevéhez köthető „Neue Sachlichkeit” (új tárgyiaság) festői irányzatával. Bortnyik a „sachlich” terminust így magyarázza: „A pesti szakértelem ezeket a plakátokat – miután mi is eltanultuk a német skatulyarendszert – »sachlich« stílusnak keresztelte el. Annak idején többé-kevésbé helyes is volt ez az elnevezés. (...) »Sachlich«, azaz »tárgyilagos« volt ez a reklámgrafikai stílus, mert a tárgyról beszélt.”¹ Vagyis: a köznyelv a német kifejezést az újfajta, modern plakátstílus leírására használta, jelölve, hogy az már nem az anekdotikus elemre, hanem magára a reklámozott tárgyra koncentrált. (Az avantgárd más irányzatai azonban közvetlenül hatottak a plakátra, a kubizmus formavilága és az expresszionizmus szemlélete is megjelent, különösen Berény művein.)

Irsai István: *Modiano*, 1931 (OSZK, PKT. PKG.1931./154)

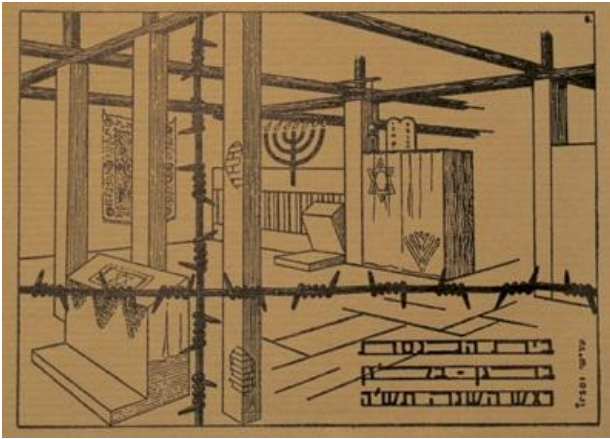
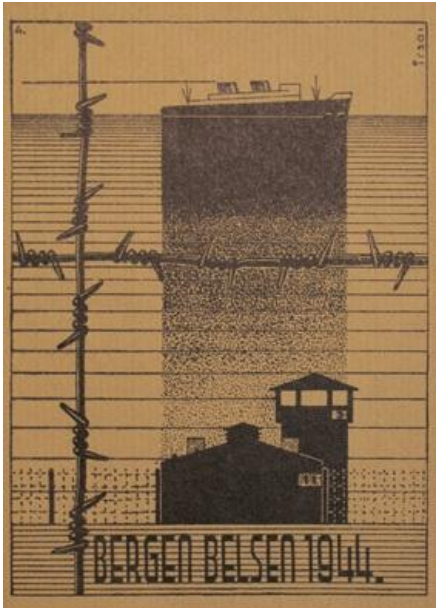
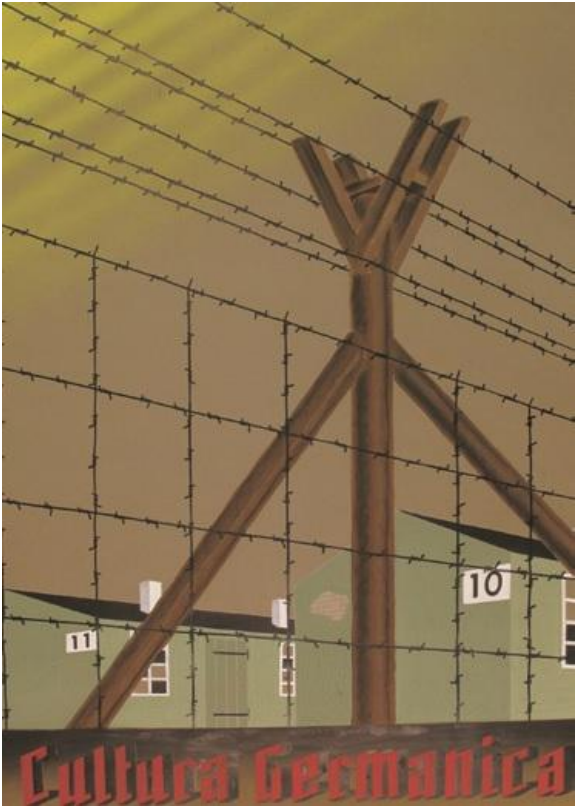
Irsai modern szemlélete nemcsak a képi megoldásokra korlátozódott. A márkák tudatos felépítéséhez Irsai – úttörő módon – elengedhetetlennek tartotta az egységes arculat kialakítását. A Lampart-gyár esetében például nemcsak a legkülönfélébb termékeket (a fürdőkádtól a csillárig) reklámozó utcai plakátokat készített, hanem prospektusokat, árukatalógusokat, számolócédulákat, reklámtárgyakat is. A Lampart mellett olyan más nagy cégek is foglalkoztatták, mint a Flora és az Albus szappan, a Nor-Coc kötöttárugyár vagy a Tungsram. Az egységes tipográfia tette beazonosíthatóvá a márkát, de egy-egy emblemikus figura is segítette a név és áru összekapcsolását. Jellemző Irsai szemléletére, hogy karakterekben gondolkodott. A lehető legkevesebb eszközzel alkotta meg azokat az ismerős, humoros figuráit, akikre évtizedek múltán is emlékeznek az emberek. A Nor-Coc cég plakátjához a hetyke svájcisapkás fiatal lányt, a Bagarol cipőpasztához a komoly úriembert, a villanyvilágításhoz a „jó mindenest” cselédet. Az emberi formát sokszor egyetlen vonallal vagy nagy, összefüggő foltokkal rajzolta meg, mégis egyéniséget tudott adni figuráinak. A műugrásra készülő Nor-Coc fürdőruhás lány nyúlánk alakja a modern nőideál, a Lampart zománcédények pöttyös kendővel keretezett leányarca a gondos háziasszony ikonjává vált.

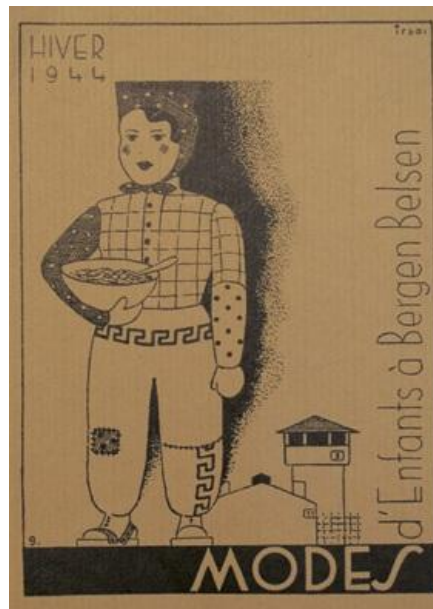

Irsai István: Nor-Coc fürdőtrikó, 1935 (OSZK, PKT, PKG.1938/262)

A békeévek vége

Irsai jól kereső, sikeres tervezői karrierjét (olyan jól ment a sora, hogy ekkoriban már autóra gyűjthetett) a világháború és a zsidóüldözés törte meg. Még 1942-ben is kapott megbízásokat, állami megrendelésre is dolgozott (például az áramszolgáltatást hirdető kampányon). Eközben aktív szereplője volt a pesti zsidó közösség életének, részt vett a zsidókat segítő szervezetek munkájában. Közülük az egyik legfontosabb, az OMZSA (Országos Magyar Zsidó Segítő Akció) a rászorulóknak számára gyűjtött és támogatta a Palesztinába kivándorlókat, számukra Irsai több plakátot és prospektust tervezett. Valószínűleg ebben a körben ismerte meg Kasztner Rezsőt, aki a zsidó közösség képviselőjeként vezette a náciakkal való tárgyalásokat, amelyek az embermentésre vonatkoztak. Kasztner végül egy vonatnyi (1685) ember megmentését szervezte meg (az ő megítélése emiatt máig vitatott), köztük volt Irsai István és családja is. A híressé vált Kasztner-vonat 1944-ben indult el Budapestről, nyáron értek Bergen-Belsenbe, ahol hónapokig álltak. A bizonytalanság és rettegés elől Irsai a rajzolásba menekült: ekkor kezdett el képeslapokat tervezni.

Képeslapok Bergen-Belsenből, 1944. Or Ettlínger tulajdona

Önmagában is provokatív ötlet volt Bergen-Belsenről képeslapokat rajzolni. A lapok a harmincas-negyvenes évek dekoratív turisztikai plakátjainak stílusát idézik. A két háború közötti időszakban fellendülő turizmus a festői turisztikai plakátok virágkorát hozta el, a műfajban Konecsni György, Molnár C. Pál, illetve a Dallos–Mallász páros alkotott maradandót (róluk lásd: Katona Anikó: Szép vagy, gyönyörű vagy Magyarország, Artmagazin, 61. szám 38–44. o.). A plakátokon festői távlatok magas nézőpontok, dekoratív mintává értelmezett épületrészletek és figurák tűntek fel. Ehhez hasonló vizuális világot teremtett Irsai a képeslapokon, csak hogy itt az őrtornyok, az aranymetszés szabálya szerint elhelyezett szögcsdrótok és a kerítés játsszák a főszerepet. Megjelennek a tábor borzalmas mindennapjai: a muorkrépa, az éhezés, a rabruha és a tömegszállás, de mindez groteszk formában. A képek értelmezéséhez hozzátartozik, hogy a képeslap funkcionális tárgy: tájékoztatja otthoni szeretteinket, hogy merre járunk. Irsai azzal a gondolattal játszott, milyen lenne, ha lehetne a lágerből lapot küldeni... Így otthon végre látnák, mi történik, hol vannak a bevagonizozott honfitársak... Szintén Bergen-Belsenben formálódott meg benne az a gondolat, hogy emlékművet tervezzen a zsidó nép nagy vezetőinek a bibliai időktől saját koráig. Az ekkor még nem létező Izrael államba képzelt parkban minden vezetőt egy pavilon jelképez, amely nevének kezdőbetűjét formázza. Az épülettervek a Bauhaus modern-funkcionalista formanyelvét követik. Jellemző az egyszerre tipográfusként és építészként gondolkodó Irsaira, hogy a kultúra legelemibb hordozóit, a nyelvet és az írást választotta alapmotívumának. A Mózes pavilon tervén a héber és a latin betű összekapcsolódik úgy, hogy a latin „M” forma a két kőtáblára is utal. Irsai népe eltűnésétől félt a koncentrációs táborban – és az általa elképzelt Zsidó Pantheon tervével próbálta megőrizni a kultúra múltját és jövőjét.

Képeslapok Bergen-Belsenből, 1944. Or Ettlínger tulajdona

A Kasztner-vonat több hónap után továbbindult Svájcba, így Irsai családjával együtt végül megmenekült. 1945-ben Izraelben kezdett új életet. Tervezőgrafikusként és építészként is kapott megbízásokat: üzletbelsőket, portálokat és plakátokat tervezett. Új plakátjain továbbvitte és alakította is a modern formanyelvet. A blokkbetűk és a jellegzetes, síkszerű Irsai-figurák megmaradtak, de erőteljesebb, tömörebb szimbólumokat keresett (zászló, felemelt kéz stb.). Állami megrendelésre készült (például a kibucok építését hirdető) plakátjai az 1948-ban létrejött Izrael állam modern önképét erősítették. A tel-avivi állatkert plakátjainak bájos figurái bizonyítják, hogy humorát mindvégig megőrizte. (KA)

Irsai tipográfiai újításai

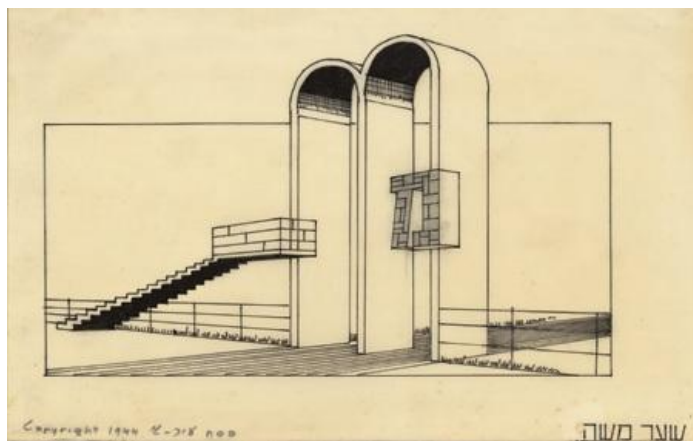
Irsai plakátjainak dinamikus, de szerkesztett jellege, az átgondolt, matematikai pontosságú szimmetriát az utolsó pillanatban megbontó és ezzel a néző tekintetét a kép belseje felé terelő alkotói módszer több művén is visszaköszön. A rá jellemző komponálás legfőbb ismérve a konstrukció, az épített jelleg, az egymásra lapolt síkokból szerkesztett architektúra. Ez hozza össze egymással építészeti modelljeit – a Tel-Avivba tervezett Bauhaus stílusú modernista házeit –, a plakátjait benépesítő geometrikus figurákat és a körzővel, vonalzóval szerkesztett betűterveket.

Ennek az építés-gondolatnak a legabsztraktabb, az idea nyelvére lecsupasztított formája volt a szemel. Magyarra nehéz lefordítani a szót. A szemel olyan rajzocská, amely a védjegy, márkajelzés, szignet, embléma, ex libris értelemmel egyaránt bír. Irsai első izraeli korszakában, 1925 és 1929 között a legelső és legkiválóbb szemelrajzolók közé tartozott. Ő tervezte a palesztinai gyáriparosok szövetségének, a tel-avivi héber színháznak és mozinak, a zsidó nyelvet védő légiónak, valamint több kávéháznak a szemeljét, de többek között az ő munkáját dicséri a Zsidó Nemzeti Alap, a Keren Kajemet szemelje is. Innen már csak egy lépés volt a legelemibb jelnek tekinthető szemiotikai egységgel, a betűvel folytatott stúdiumok kezdete.

A Haim betű különböző verziói. Or Ettlínger tulajdona

A héber betűkből készült szedés általában egy modulrendszerbe illeszkedő, egyforma magas betűszemekből szerkesztett, kiegyensúlyozott, monoton hatást kelt, mely a zsidó nyelv azon tulajdonságának tudható be, hogy a leírt mondatokban nem használ nagy kezdőbetűket. Irsai idealista küldetéstudata, hogy művészetét a cionizmus jegyében egy nép szolgálatába állítsa, már az 1920-as évek elején, Magyarországon megfogalmazódott benne. Ekkor látott hozzá annak az 1926-ban befejezett Haim nevű betűtípusnak a megtervezéséhez, amit barátjáról és pártfogójáról, Haim Nahman Bialik irodalmárról nevezett el. Bialik abban volt Irsai segítségére, hogy meggyőzze a tradíciókövető zsidó vallási csoportokat arról, hogy a magyar származású művész betűjének igenis van helye a héber kultúrában. Irsaié volt ugyanis a legelső olyan héber nyomdabetű, amely külalakját tekintve teljes egészében modern összhatású volt. A Haim a Jan Tschichold által lefektetett és a Bauhaus művészei által is előszeretettel használt ún. „elementáris tipográfia” szabályainak megfelelően, konstruktivista eszközökkel, a betűszárak változó vastagságának ritmusával oldotta fel az egymás alatt futósorok egyhangúságát. Később, már az 1930-as évek elején a Lengyelországból Izraelbe települő Jan Haim Le Witt volt az, aki egy általa kiadott mintakönyvben elterjesztette az Irsai-féle típust. Mivel Jan Haim neve és Irsai betűtípusának a neve nemcsak hasonlított, de azonos is volt egymással, sajnos a mai napig előfordul, hogy a lengyel művész munkájának tekintik a legelső modern betűt Izraelben.²

A Mózes pavilon terve, a Zsidó Pantheon tervsorozatból. 1944. O A Haim betű különböző verziói. Or Etlinger tulajdona r Etlinger tulajdona

Irsai több betűtípus megalkotásával kísérletezett. Szintén az 1920-as évekből származik Pesach nevű betűje, melynek íves, felfelé nyúló betűszárai a latin ábécével szedett sorok lendületes vonalvezetését próbálták meg utánozni. Ezt a hatást a korábbi Tóra-másolók az egyes betűk és szavak szándékolt megnyújtásával hozták létre. Betűinek játékosága a kompozíció szigorúságát fellazító, a mozgás képzetét keltő elemek virtuóz használatában nyilvánult meg. Nyilvánvaló, hogy a képként és írásként, alfabetikus jelként, de akár szimbólumként is olvasható betű Irsai művészetében központi szerepet töltött be. „Azt hiszem, elégtételként vehetem, hogy bár jogtalanul, de úton-útfélen a betűimet használják” – olvassuk egy korai, 1929-ben megjelent írásában. A művész szignója, egy függőleges fekete vonal fölé helyezett vörös pont is ennek a betűből kibontható metaforikus nyelvnek a képi üzenetét közvetítette, „felteszi az i-re a pontot” értelemben. Ha mindezt a magyar viszonyokra fordítjuk át, Irsai tipográfiai munkásságát abba a hagyományba illeszthetjük bele, amit Bocskay György 16. századi kalligráfiaitól az első nyomtatott grúz ábécét megalkotó, de a görög és az örmény típusok mellett héber betűket is metsző Tótfalusi Kis Miklóson, vagy a 20. század elején modern tervezésű betűkészletével híressé vált Reiner Imrén át egészen az Irsai betűjét Hebrinth néven néhány éve digitálisan felújító Szőnyi Györgyig követhetünk nyomon. (OM)

Budapesttől Tel-Avivig – Irsai István modernista designer címmel látható a művész kiállítása az Izraeli Kulturális Intézetben (2014. április 22. és június 30. között).

Sok más Irsai-plakát megtekinthető az Iparművészeti Múzeumban a Merészebb, mint a festészet. A modern magyar plakát 1924–1942 című tárlaton (2014. április 25. és július 27. között).

A cikk megjelenését a magyarországi holokauszt hetvenedik évfordulóján a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium támogatta.

...

1 A szöveg a Bortnyik által rövid ideig kiadott szaklapban, a Plakát című folyóiratban jelent meg. (Bortnyik Sándor: Halotti beszéd a „modern” plakát felett. In: Plakát. Új művészet új magazinja. 1933. I. évf. 7–8. szám, 1. o.)

2 Művei legismertebb magányújtója izraeli: David Tartakover tervezőgrafikus és fontos közéleti személyiség. Sok évvel ezelőtt egy tel-avivi modern üzletportál tervezője után kutatva bukkant rá Irsai személyére és munkáira. Számos plakátot őriz tőle, és saját művein, például a „Peace Now” mozgalom logóján is használta Irsai héber betűtípusát.

Irsai István / Stefan Pessach Ir-Shay
(1896–1968)

Irsai felesége, Arany és kislfia, Robi, Budapesten. A fotó Or Etlinger tulajdona

1896. október 6-án, Budapesten született.

1915 Hegedűművésznek tanul a budapesti Zeneakadémián. Az első világháború idején besorozzák, az isonzói fronton harcol. Mint hadirokkant hadnagy tér haza, itthon folytathatja tanulmányait.

1916–1919 A budapesti Műegyetem építész szakán folytat tanulmányokat. Párhuzamosan zenetanári képzést szerez a Zeneakadémián.

1920-as évek elején a budapesti Globus Nyomda üzemmérnök-helyetteseként dolgozik.

1925–1929 Palesztinába költözik. Tel-Avivban legalább egy házat biztosan tervez Bauhaus stílusban (ma már nem áll). Az első izraeli színház, a HaKumkum (~ Az üst) egyik alapítója, Avigdor Hameiri író és Donath Eliezer színész mellett. Később velük vesz részt a HaMatateh (~ A seprű) színház megalapításában. Ezekben az években alkotja meg az első modern héber betűtípust, a Haimot. A modern héber betűről elkezd egy könyvet írni. Ezekben az években veszi feleségül a szintén magyar származású Arany Levkovitsot.

1929–1943 Újra Magyarországon él. Rövid időn belül sikeres reklámgrafikussá válik. Sok cég foglalkoztatja. Grafikus munkásságát méltatják a hazai és külföldi szaklapok.

1944–1945 A második világháború alatt Irsai és családja (ekkor már két gyermeke van) egyre nagyobb félelemben él a zsidóüldözés miatt. A növekvő antiszemitizmus ellenére a miniszterelnökség reklámtanácsadójának nevezik ki. Sikerül felkerülniük a Kasztner Rezső által szervezett mentővonatra. A vonat Budapestről Bergen-Belsenbe megy, ahol hónapokig állnak. Több hónap után a vonat továbbindul Svájcba, így a csoport sikeresen megmenekül.

1945-ben Izrael földjére települ családjával. Egy építészirodában dolgozik, később mint független belsőépítész jut megrendelésekhez, bútorokat, lakásokat, üzletbelsőket tervez. Tanulmányokat publikál a reklámról.

1950-es évek Irsai grafikusként az új állam propagandahirdetésein, termékek reklámjain (pl. Shell olaj, Haaretz újság), filmplakátokon és a tel-avivi állatkert plakátjain is dolgozik. Díjat nyer az ENSZ bélyegpályázatán.

1960-as évek Két ízben újra díjazták az ENSZ bélyegpályázatán. A grafikától és a designtól egyre inkább a festészet és a szobrászat felé fordul.

1968. július 31-én Tel-Avivban éri a halál.

Impresszum

Az artmagazin.hu további böngészésével ön beleegyezik a cookie-k használatába és elfogadja adatvédelmi

[Adatvédelmi](#)

szabályzatunkat [Szabályzat](#)

értem